

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
10

Kurucusu:

Hakkı Dursun YILDIZ

İstanbul, Eylül 2001

MEŞİHAT ARŞİVİ'NDE MUHAFAZA EDİLEN NAKİBU'L-EŞRAF DEFTERLERİ

BİLGİN AYDIN*

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı topraklarına yerleşen seyyid ve şerifler çeşitli vergi muafiyetleri ve imtiyazlarla özel bir sınıf teşkil etmişti. Hz. Peygamberin soyundan gelen seyyit ve şerifler, bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ayrı bir saygı ve ilgiye muhatap olmuşlardır¹.

Seyyid ve şeriflerin imtiyazlı durumları, Osmanlı tarihinin bütün dönemlerinde, bu sınıfa dahil olmak ve malî ayrıcalıklardan kolaylıkla yararlanmak isteyen muhtelif şahısların suistimallerine sahne olmuştur. Bu tür suistimallerin en yaygın olanı, sahte şahitler vasıtasıyla nakibüleşraf kaymakamlarından siyâdet hücceti almak veya sahte siyâdet hücceti düzenlemektir².

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü

1 Osmanlı siyasetnamelerinde, seyyid ve şeriflere karşı devletin durumunu ve tavrını gösteren satırlar, bu sınıf hakkındaki telakkinin mahiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Yerleşik anlayış ve devlet geleneği sadatı kulların hakim olduğu alanların dışında tutmaya özen göstermekte ve aşağılanmayı gerektiren durumlardan uzak tutmaya çalışmaktadır. III. Murad dönemine ait bir siyasetnamedeki şu satırlar mevcut anlayışı göstermesi bakımından önemlidir:

“Ve bölük halkında ve zu'ama ve erbab-ı tımar da hi sâdâtın kimesne olmamak münasib fehml olunur. Zira şayed bazı hizmet düşüp teklif olunmak lazım gele ve “filân hizmete niçün gelmedün? deyu ta'zir edeler. Asıl münasib olan sâdâatun ehl-i ilim olanları ya kadı veya müderris olup, tedris ve kaza ihtiyar etmeyenler ya vaiz veya şeyh olup, anları dahi ihtiyar etmeyenlere istihkaklarına göre zevayidden vazife ya hallerine göre münasib cihet vereler ve ehl-i san'at olanları kendü hallarinde koyalar (Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri: III. Murat Devri Siyasetnameleri*, c. VIII, 63).

2 Devlet sürekli artan bu suistimaller dolayısıyla sert tedbirler almış ve nakibüleşraf adına “müzevver şecere düzenleyen birisine ancak hırsızlık cezasında uygulanan hadlerden biri olan el kesme cezası vermişti. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 2, s. 4, 5 Rebiulevvel 963 tarihli hüküm.

Seyyid ve şeriflerin sayıca artması üzerine, Sultan Yıldırım Bayezid zamanında bunların kayıtlarının tutulması, suç işlediklerinde yargılanarak cezalandırılmaları vesâir muameleleri için 802/1400 tarihinde nakibüleşraflık makamı nâzır-ı sadat ismiyle ihdas edilmiştir³. Bu makama da Emir Buhari talebelerinden Bağdatlı Seyyid Ali Natta tayin edilmiş ve kendisine Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmış olan İshakiye zaviyesinin tevliyeti verilmiştir. Zaviye tevliyetinin evlada intikali şartı getirilmiş olduğundan Seyyid Ali Natta'dan sonra oğlu Zeynelabidin nâzır tayin edilmiş ve ölümüne kadar bu görevde bulunmuştur. Zeynelabidin'in ölümünden sonra Fatih Sultan Mehmet yeni bir nâzır tayin etmeyerek görevi lağvetmiştir⁴.

II. Bayezid devrinde bazı seyyitlerin uygunsuz davranışları üzerine bunların tedibi düşüncesiyle Emir Mahmud Efendi nâzır-ı sâdât tayin edilmiştir⁵. Emir Mahmut nazır-ı sadat tabiri yerine Arap memleketlerinde olduğu gibi ünvanının tayin menşurunda nakibüleşraf şeklinde yazılmasını istemiş ve Emir Mahmut'tan sonrada bu ünvan kullanılmıştır⁶. XVIII. asır sonlarına kadar nakibüleşraflar ulema arasından belli bir pâyê gözetilmeksizin tayin edilirken, bu tarihten itibaren İstanbul kadısı ve kazasker mazûllerinden tayin edilmişlerdir. Nakibüleşraflar arasında şeyhülislamlık yapmış olanlar da bulunmaktadır.

3 Nakibüleşraflık kurumunun ortaya çıkışı ve ilk nakibüleşrafların hayatları hakkındaki bilgilerimiz Taşköprülüzade'nin *Şakâyık-ı Numâniye'si* ile bu eserin tercüme ve zeyillerine dayanmaktadır. Özellikle Nev'izâde Atayî'nin *Hadâyık-ı'l-Hakâyık fî Tekmîleti's-Şakâyık* isimli eserinde (neşreden Abdülkadir Özcan, İstanbul 1990 c.2, 175-76) El-Mevla Muhterem başlıklı kısım İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kullanılmış (*Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1988, 164) ve ondan sonra da bu rivayet diğer araştırmalarda tekrar edilmiştir. Sonradan nakibüleşrafların hayatlarına dair yazılan müstakil eserler de Taşköprülü ile Nev'izâde'nin eserlerini esas almışlar ve bunlara ilaveler yapmışlardır. Nakibüleşraflar hakkındaki ilk müstakil eser Ahmed Nazif Efendi'nin *Riyazü'n-Nükeba* isimli eseridir (Süleymaniye Kütüphanesi Lâlâ İsmail, no 314). Ahmed Rifat Efendi bu esere altı nakibüleşrafın hayatlarını ekleyerek *Devhatü'n-Nükeba* isimli eseri kaleme almıştır. Bu eser geniş bir önsöz ve bahsedilen iki eserin karşılaştırılmasıyla Hasan Yüksel ve Fatih Köksal tarafından neşredilmiştir (*Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram ve Nakibüleşraflar*, Sivas 1998).

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, 165.

5 Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğunda Nakibüleşraflık Müessesesi*, basılmamış doktora tezi, Erzurum 1989, 47. Emir Mahmut 887-900/ 1482-1494 tarihleri arasında önce 25 akçe sonra 70 akçe ücret ile bu görevde bulunmuştur. Emir Mahmut'tan sonra Muhterem Efendi nakibüleşraf tayin edilmiştir.

6 aynı yer.

Nakibüleşraf resmî ikamet mahalleri olmadığı için işlerini konaklarında yürütmekteydiler. Bu konaklarda suçluların hapsedildiği, dayak ve cezalara çarptırıldığı bir tevkifhane de bulunuyordu. Bu hapishanenin sorumlusu nakibüleşraf baş çavuşu idi⁷. Nakibüleşraf, ağakapısının bab-ı meşihate tahsisinden bir müddet sonra burada görev yapmışlar, II. Abdülhamit döneminde ise ikametleri için Yıldız civarında bir konak tahsis olunmuştur⁸. Nakibüleşrafın 1908 Temmuz İnkılabı'na kadar maaşı bin kuruşu geçmezken ondan sonra aylığı 5000 kuruşa çıkarılmıştır. Nakibüleşrafın önceleri kalabalık bir kalem heyeti varken son dönemlerde maiyetinde 1000 kuruş aylıklı bir katib görev yapmaktaydı⁹.

Taşrada nakibüleşrafı temsil etmek ve onun adına siyâdet hücceti vermek üzere seyyit ve şeriflerin yoğun olarak yaşadığı merkezlere birer nakibüleşraf kaymakamı tayin ediliyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısına aid bir nakibüleşraf kaymakamı tayini dolayısıyla şeyhülislamın da kaymakam tayinlerinde rol aldığı anlaşılmaktadır¹⁰. Bu belgede, nakibüleşraf kaymakamlarının vazifesinin isbat-ı neseb için hüccet düzenlemek olduğu da görülmektedir. Nakibüleşraf kaymakamlarıyla ilgili tayin kayıtları XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar ruus defterlerine işlenmeye devam etmiştir.

Nakibüleşraf defterleri

Sâdat silsilenâmelerinin Seyyid Mahmud'un nakibüleşraf olmasından sonra "nakib cerideleri"ne kaydedildiği belirtilmektedir¹¹. Meşihat Arşivi'n-

7 İsmet Parmaksızoğlu, "Nakibüleşraf", *Türk Ansiklopedisi*, c.25, 86.

8 aynı yer.

9 aynı yer.

10 "Bâ-hatt-ı hümâyûn

Şeyhülislâm müfti efendi hazretleri mektub gönderüp Şam-ı şerifde nakibü'l-eşraf olan Seyyid Ali için pîr olup hizmete iktidarı olmayup yerine Seyyit Ömer sâlih ve mütedeyyin olup isbât-ı neseb için kimesneye hüccet virilmek üzere nakib olmasın murad idinmeğin vech-i meşrûh üzere nakib olmak buyuruldu. (Kamil Kepeci Ruus Defterleri, nr. 238, Cumadilula 988 tarihli tayin kaydı.)

11 Sarıca, Nakibüleşraflık Müessesesi, 75. Lütfi Paşa da *Asafnâme* isimli eserinde (Mübahat Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Asafnâmesi", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, 98) bu defterler hakkında şunları söyler: "ve cins-i sadat-ı kiram ki ırk-ı mutahhara-yı Haşimiyyedür, onlara dahi çok haricden karışmışdır. Anlara nakibü's-sadat vaz' olunmuşdur. Ve defter-i kadimleri ki şecere-i tayyibedirler onda mevcut olmayanı ihrac itmek gerek .

deki ilk nakibüleşraf defteri ise Seyyid Mahmud'dan sonra nakibüleşraf olan Muhterem Efendi zamanına ait olup 942/1535 tarihini taşımaktadır¹². Birinci defterin dış kapağında "*defteri'l-merhum Muhammedü'l-Muhterem*", "*Muhterem efendi defteridir*" kayıtları vardır. İsme göre alfabetik olarak düzenlenmiş olan defterdeki ilk kayıt şöyledir:¹³ "*Seyyid Mehmed b. Seyyid İshak en-Niğdevî. Şuhûd: Mevlânâ Halil b. Seyyid Mustafa b. Seyyid Şu'ayb ve Mehmed b. Baba Şemseddin*" Sayfanın en alt kısmında kırmızı mürekkeple yazılmış "*sahih*" ve "*beyaz*" kelimeleri okunmaktadır. Defter kırk varak olup 11x32 ebadındadır. İkinci defter de Muhterem Efendi'ye ait olup ilk defterle aynı şekilde tutulmuştur. Defterin 3b varağında besmele ve şu ibâre kayıtlıdır: "*vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki eşrâf ve sâdâtın esâmîlerin beyân ider*". Burada da seyyid ve şerifler isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmış olup harf başlangıçları "*harfü'l-elîf*" şeklinde kırmızı hatla yazılmıştır. Her harfin sonunda kaç seyyid olduğu belirtildikten sonra "*ye*" harfinin altında "*cem'an 352*" yazılarak toplam seyyid adedi gösterilmiştir.

Mâlûl-zade Efendi'ye ait olan üç numaralı defterin kapağında "*defter Ma'lûl-zâde efendinindir*" ve "*es-Seyyid Ali Efendi mührü ile hâtimesi mahtûmdur*" notları vardır. Defterin 1b varağında şeyhülislâm Yahya Efendi'nin seyyid ve şeriflerle ilgili bir fetvası kayıtlıdır. Bu defterde ilk iki defterden farklı olarak seyyid ve şerifler için düzenlenmiş siyâdet huccetlerinin suretleri kayıtlı bulunmaktadır. Huccet içerisinde geçen seyyid ve şerif isimlerinin kolay bulunabilmesi için üzerlerine kırmızı bir çizgi çekilmiştir. Defterin 77b varağında "*cümle aded-i sâdât 563*" kaydı vardır. Dördüncü defter de Malûl-zade Efendi'ye ait olup defterin 4a varağında: "*Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki fakîr u hakîr zamânında sâdât ve eşrâfdan neseblerin isbât iden kimesnelerin esâmîlerin beyân ider*" ve "*984 rebî'u'l-âhirin onuncu günü ki o rûz fakîr u hakîre nekâbet hidmetin sadaka itdiler*" kayıtları vardır. Dördüncü defter alfabetik isim listeleri şeklindedir.

Beş ve altıncı defter Mîrza Mahdum Efendi'ye ait olup beşinci defterde farsça huccet kayıtlarının yanısıra türkçe kayıtlar da mevcuttur. Bu defterdeki bir tezkire deftere kaydedilişi bakımından ilginç bir notu da ihtiva etmekte olup aşağıda tezkirenin metni ile birlikte verilmiştir:¹⁴

¹² Meşihat Arşivi (bundan sonra M.A.), *Nakibüleşraf Defterleri*, nr. 1, vr. 3a.

¹³ *aynı defter*, vr.3b

¹⁴ M. A., *Nakibüleşraf Defterleri*, nr. 5, vr. 36a

"*Vech-i tahrîr-i hurûf-ı hayr-encâm budur ki*

Seyyid Hasab b. Seyyid Mustafa b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Mahmûd el-Edirnevî meclis-i nekâbet-i uzmâyâ hâzır olup iddi'â-yı siyâdet itmeğin yevmî kırk akçe ile Plevne'de Gazi Ali Beğ medresesi müderrisi olan mevlânâ Tâceddin b. Mehmed el-Edirnevî ve Abdülaziz b. Mehmed el-Edirnevî el-Hatîb ve Pîr Mehmed b. Veli el-Edirnevî ve ba'zı kimesneler hâzırın olup mezbûr Seyyid Hasan için baba tarafından min-gayr-ı tavassut-ı ünsâ hazret-i Fatıma-i Zehrâ radyallâhü anhâ ve kerreme ve chehâya nesebi muttasıl olur diyü ihbâr itdükleri sebebden bu tezkire virildi ki sâdât çavuşları mezbûrun yeşiline mâni' ve müte'arrız olmayalar tahrîren fî evâ'il-i şehri-i Şa'bân sene erba'a ve tis'in ve tis'a mi'e.

İşbu sâlifü'z-zikr tezkire sâbıkâ nakibü'l-eşraf olan merhûm ve mağfûrun-leh Seyyid Mirzâ Mahdum Efendi hazretlerinin imzâsıyla mümzât ve hatmetiyle mahtûme olup ihdâ ve hamsîn ve elf senesi Rebî'u'l-evvelinde imzâ için bu fakîre arz olundukda kaydı bulunmayup lâkin merhûm hazretlerinin hatt u hatemi ma'lûmumuz olup ihtimâl-i şüpheden ârî olmağla mahalline kayd olunmaması gaflet-i nisyâna haml olunup yine merhûm mûmâ-ileyh hazretlerinin kendü defterlerine kayd olındı.

(mühür)

ez-inâyet-i hüddâ

Vâhid Mehmed"

7 ve 11. defterler hüccet kayıtlarını ihtiva etmektedir. 12. defter isim listesi şeklinde hazırlanmış son defterdir. 19. defter Kudsi-zâde'nin Rumeli'de mevcut seyid ve şerifleri teftişine aid olarak düzenlenmiştir. Bu teftişte Silistre ve Niğbolu sâdâtı Edirne'ye davet olunmuş ve hüccetleri tedkik edilerek deftere kaydedilmiştir.

24 numaralı defter Esad-zâde Efendi'nin, 25 numaralı defter ise Hoca-zâde Osman Efendi'nin Rumeli teftiş defteridir. Rumeli teftiş defterinin başında İstanbul ve Bilâd-ı selâse seyid ve şeriflerine aid kayıtlar da vardır. 27 numaralı defter Esad-zâde Efendi ve 28 numaralı defter Emir Cafer Efendi'nin Sivas, Amasya ve Çorum teftiş defteridir. 30 numaralı defter İsmail Paşa'nın Anadolu teftiş defteridir. 31 numaralı defter Muhterem, Malûl-zâde, Mirza Mahdum, Yahya, Abdülkadir, Yavuz-zâde Ali, Gubârî ve

Şerif Efendi defterlerinden nakledilen kayıtları hâvi olup isim listeleri şeklinde düzenlenmiştir.

Nakibüleşraf defterlerinden 32.si bir icmal defteri olarak düzenlenmiştir. Defterin dış kapağında "*Birinci nakibüleşraf Muhterem Efendi Hazretleri'nden nakibüleşraf Cafer Efendi Hazretlerine gelince 18 nakibüleşraf defterlerinden menkul defterdir gafera lehüm*" ve "*Tatbik mühürleri bu defterdedir*"¹⁵ kaydı vardır. 32. defterdeki diğer önemli bir kayıt ta bize nakibüleşraf defterlerinin sayımı ve muhafaza edildiği yer hakkında bilgi vermektedir.¹⁶

"Sanduka-i şecere-i muhteremede mevcûde olan defâtir iş bu bin yüz altmış beş şevvâl-i mükerrerinin on üçüncü gününde ta'dâd olundukda tatbik defteri olan defter ile yalnız otuz altı defter olmağla yine mahalline vaz' ve temhîr olundu fî târih-i mezbûr (1228) el-fakir es-seyyid Mehmed Rıza el-hasebün-nakîb ala eşraf-ı memâlik-i Osmaniye gafera lehü velivâlidayhi."

Bu defter serisinin sonunu teşkil eden 33.defter ise müsvedde görünümünde olup tarihi kayıtlı değildir. Dokuz varak olan defterin ilk dört varakı boştur.

¹⁵ Nakibüleşrafların mühür tatbikleri defterin 175-180. varakları arasındadır.

¹⁶ M. A., *Nakibüleşraf Defterleri*, nr. 32, vr. 181a.